

УДК 373.3.017.92 – 057.874

С. І. Почтовюк,
кандидат педагогічних наук, доцент
(Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського)
vsegda22@yandex.ru

ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК ОСНОВА ДУХОВНОГО ВИХОВАННЯ

У статті розглянуто проблеми духовно-морального виховання молодших школярів. Визначено оптимальні умови формування понять про загальнолюдські моральні цінності в учнів початкової школи. З'ясовано, що моральні основи виховання та розвитку особистості є засобом формування духовності людини. Запропоновано завдання, практична реалізація яких спрямована на формування особистісних рис людини, що включають в себе національну свідомість, розвиток духовності, моральну, художньо-естетичну культуру.

Ключові слова: духовне виховання, моральні цінності, виховна робота, початкова школа.

Постановка проблеми. Українська держава сьогодні переживає не лише економічну кризу, криза торкнулася майже всіх сфер людського життя – від економіки до культури, духовності. Однак, системною кризою, на нашу думку, є духовна. Духовна криза виявляється у відчутті людьми безглуздості життя; у знеціненні людських законів; у повсякденному порушенні норм поведінки; у втраті людських цінностей; у руйнуванні старих орієнтацій та пріоритетів і несформованості нових.

Молоде покоління прагне набути знань, вмінь, навичок, які б допомогли у майбутньому, але, майже не замислюється над тим, яке місце в їх житті посідають духовні цінності. Останнім часом все більше спостерігається суттєве погіршення моральних взаємин між людьми. Це дедалі різкіше проявляється у поведінці не тільки "збагачених" досвідом дорослих, юнаків, а й підлітків і навіть дітей.

У наш час є необхідним та дуже важливим переосмислення ідеалів, повернення до вічних цінностей людства, які мають закладати фундамент духовності як початкового напрямку подальшого розвитку людської цивілізації. Духовний розвиток особистості повинен стати головним завданням існування людства та кінцевою метою функціонування системи освіти і виховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розв'язання поставленого завдання залежить від якісної організації процесу духовного виховання та розвитку молоді на всіх вікових періодах. Питання формування та діагностики моральних цінностей особистості школярів присвячені роботи: І. Д. Бех, Г. Г. Ващенко, Т. Д. Дем'янюк, В. Д. Шадриков та ін.

Значною мірою формування уявлень про ідеали, життєві пріоритети, загальнолюдські моральні цінності залежить від першого вчителя. Від основ, закладених учителем на початковому етапі виховання, залежить те, якими виростуть майбутні громадяни України.

Метою статті – є визначення шляхів формування загальнолюдських моральних цінностей як основи духовного виховання школярів.

Виклад основного матеріалу. Проблема розвитку та виховання духовності є однією із центральних проблем сучасної педагогіки та психології. В основі процесу духовного виховання науковці бачать формування в особистості прагнення до найвищих загальнолюдських цінностей: гуманістичних ідеалів злагоди, милосердя, правди, справедливості; переважання альтруїстичних мотивів, готовності поступитися власними інтересами заради інтересів інших; потреби безкорисно робити добро і триматися далі від зла. Ступінь розвиненості цих рис особистості свідчить про рівень її духовності.

Духовний розвиток особистості – важливе завдання, яке поставило українське суспільство перед сучасною школою. Закон України "Про загальну середню освіту" визначає одним із найважливіших завдань реформи освіти – створення умов для збереження духовного здоров'я наступних поколінь [1].

Духовність особистості – динамічне явище, яке формується та змінюється протягом життя людини, зазнаючи впливу багатьох чинників [2: 106]. Успішність процесу духовного розвитку особистості залежить від внутрішніх, психологічних умов і зовнішніх впливів.

Для формування духовного світу дитини потрібен системний підхід. Він передбачає цілісний, ієрархічний, взаємозалежний і відкритий процес залучення дітей і молоді до цінностей у їх постійному розвитку й саморозвитку, а також наступність і безперервність, тобто постійне ускладнення та урізноманітнення змісту й напрямів розвитку моральних чеснот, комплексність та інтегрованість, які полягають у взаємодії навчання і виховання, поєднанні зусиль сім'ї, школи, позашкільних закладів і дитячих об'єднань у виховному процесі.

Т. Дем'янюк дає визначення духовно-морального виховання. Духовно-морального виховання – організований цілеспрямований виховний процес сприяння духовно-моральному становленню особистості, що веде до опанування і прийняття дітьми ієрархії духовних цінностей [2: 205]. Духовно-моральне виховання передбачає формування у представників підростаючого покоління таких рис духовної

свідомості, як: почуття (сумління, обов'язку, віри, відповідальності, патріотизму); індивідуального духовного обліку (терпіння, послуху); особистої позиції (здатності розрізняти добро і зло, прояву самовідданої любові (до ближніх), готовності до подолання життєвих випробувань); духовно зумовленої поведінки (готовності до служіння людям і Батьківщині, проявів духовної розсудливості, милосердя, доброї волі). Отже, основною метою духовного виховання є пробудження в дитини бажання бути моральною.

Враховуючи те, що дитина завжди знаходиться перед вибором, то вся сутність виховання полягає у тому, щоб людина від природи водночас і зла, і добра, розвинула б в собі прихильність до Добра, потребу йти дорогою доброти, робила щоденний вибір на користь саме Добра.

Рівень духовно-морального виховання особистості, як відомо, залежить від багатьох факторів, але суттєве значення має воля людини та її бажання стати кращою, несхожою на всіх. Існує багато різних шляхів реалізації та здійснення морального виховання. До них відносять: зразок батьків, дошкільні заклади, школу, позашкільні заклади, самовиховання, вплив навколишнього середовища тощо.

Але першочергову роль з наведених прикладів відіграють, по перше, сім'я, а по-друге, – школа та позашкільні заклади. У сім'ї дитині закладаються основи характеру своєї особистості. Саме моральні стосунки в сім'ї накладають відбиток на все життя людини, стаючи фундаментом формування характеру та відношення до всього оточуючого, оскільки їх вплив пов'язаний із досить суттєвими переживаннями і вони є більш постійними.

У позашкільних навчально-виховних закладах діяльність спрямована на здобуття знань, умінь і навичок за інтересами, тут забезпечені потреби особистості, що є важливим фактором у самореалізації особистості, а також реалізується культурне дозвілля учнів.

Одним із чинників духовно-морального виховання особистості є особистість педагога, який займається процесом виховання. У школі на уроках, постійно спілкуючись з однолітками та вчителем також формується моральність дитини, збагачується її життєвий досвід. Хвилювання, радість або образи молодших школярів пов'язані з навчанням. Оскільки на уроках взаємодіють всі основні елементи виховного процесу: мета, засоби, зміст, методи та прийоми, організація, то можна сказати, що виховує весь процес навчання, а не так звані виховні моменти. Перелік всіх елементів у дбайливого вчителя спрямовуються на те, щоб сильні сторони кожного з учнів були усвідомлені ним самим і його товаришами. Саме це створює сприятливий емоційний стан учня в колективі, що являється однією з умов його успішного морального розвитку.

Ніщо так не гальмує моральний розвиток у дитини, як несправедливість дорослих, яка викликає у неї не тільки образ, а також пригнічує її спробу та бажання виправитися у кращий бік. З огляду на це, вчитель має стати зразком моральної поведінки, на яку рівняються діти. Роль вчителя у даному аспекті є неперевершеною, оскільки йому належить навчити своїх вихованців справедливості та чесності, на власному прикладі через слова та дії пояснити ці поняття.

Виховний процес повинен будуватися так, щоб у ньому передбачалися випадки, в яких школяр постає перед необхідністю самостійного морального вибору. Такі випадки для школярів всіх вікових груп ні в якому разі не повинні бути подані або мати вигляд як навчальні, або контролюючі, інакше їх виховне значення може бути зведене нанівець.

Результат морального виховання проявляється у ставленні школярів до своїх обов'язків, до самої діяльності, до інших людей. На жаль, процес виховання загалом більше спрямований на те, щоб розвивати інтелектуальні здібності, аніж культуру та духовність.

Духовною вважається будь-яка діяльність, яка веде людину вперед у напрямку певної форми розвитку: емоційної, інтуїтивної, соціальної, і вказує на життєвість внутрішньої сили [3].

Один із шляхів формування загальнолюдських моральних цінностей на уроках реалізується через матеріал підручників із навчальних предметів: читання, я і Україна, математика тощо.

У ході вивчення навчального предмету "Читання" здійснюється мовленнєвий, морально-естетичний, літературний, інтелектуальний розвиток школярів, виховується дитяча особистість. Під час читання формуються ставлення дитини до навколишньої дійсності, її громадянська позиція, збагачуються почуття, розвивається творча уява, значною мірою задовольняються пізнавальні інтереси молодшого школяра [4: 79].

Читання і розбір статей, розповідей, віршів, казок із навчальних книг допомагають дітям зрозуміти і оцінити моральні вчинки людей. У дітей є можливість читати і обговорювати статті, до яких поставлені запитання у доступній формі про дружбу, чесність, патріотизм, справедливість тощо.

Тематика і зміст творів відображають різні сторони життя і діяльності школярів, розширюють світогляд, збагачують знання, сприяють засвоєнню найважливіших загальнолюдських цінностей, вихованню кращих почуттів. Наприклад, виховання шанобливого ставлення до рідної мови спостерігається у творах Л. Забашти "Рідна мова", В. Лучука "Найрідніші слова", І. Січовика "Мова". Виховання патріотичних почуттів до Батьківщини – у творах А. Костецького "Батьківщина", М. Чернявського "Рідний край", Д. Чередниченка "Рідні краєвиди", М. Гоголя "Чудовий Дніпро". Виховання любові до рідної домівки, сім'ї простежується у творах І. Гнатюка "Наша хата", В. Лучука "Тільки мама", П. Осадчука "Я навчаюся у тата".

Виховання бережливого ставлення до природи мають на меті твори Л. Українки "Красо України, Подолля", С. Жупанина "Буду я природі другом", Л. Костенко "Перекинута шпаківня".

Програма з математики для 1 – 4 класів забезпечує застосування здобутих знань і вмінь у повсякденному житті дитини, збагачення та розвиток пізнавального досвіду дітей, виховання особистості школяра – формуються позитивні якості учня, риси характеру, емоційно-вольова сфера, самостійність, саморегуляція, чесність, наполегливість, працелюбство, акуратність тощо. Особливе місце в математичній освіті приділяється розв'язуванню задач. Одна з функцій задач – виховна, яка передбачає під час розв'язування задач виховання волі, кмітливості, поваги до людей, до праці, товариськості, стійкості тощо [5: 166].

Наведемо деякі приклади задач, які реалізують виховну функцію:

2 клас: Миколка восени обкопав 3 дерева, його татко – 10 дерев, а дідусь – 6. На скільки менше дерев обкопав Миколка, ніж дідусь? На скільки більше дерев обкопав татко, ніж дідусь?

2 клас: Ніна вирізала з паперу витинанки. 7 витинанок вона подарувала подругам. У неї залишилося ще 13 витинанок. Скільки витинанок вирізала Ніна?

3 клас: Дорослі і діти розчищали доріжки в парку. Дівчаток було 2, а хлопчиків 6. Дітей було у 2 рази більше, ніж дорослих. Скільки всього осіб розчищало доріжки?

3 клас: На годування птахів у зоопарку витратили ячменю 324 кг, проса 380 кг, а кукурудзи – на 128 кг менше, ніж проса. Скільки всього зерна витратили на годування птахів?

4 клас: Жабеня може пофарбувати паркан завдовжки 300 м за 6 днів, а Кіт може зробити це у два рази швидше. За скільки днів вони пофарбують паркан, працюючи разом?

Отже, через зміст задач з математики реалізуються різні напрямки виховання, що дозволяють учням осмислити події, брати хороший приклад із персонажів задач тощо.

Навчальний предмет "Я і Україна" має дві складові – суспільствознавчу та природознавчу. У формуванні загальнолюдських моральних цінностей важливу роль відіграє суспільствознавча складова програми. У 1–2 класах вона охоплює знання про людину як складно організовану моральну істоту; знання про українське суспільство, довкілля, способи пізнання й орієнтації в навколишньому житті, сприяє усвідомленню єдності компонентів: "Я – сім'я – школа – рідний край – Україна"; розкриває взаємодію людей у сім'ї, колективі, суспільстві; передбачає активне спілкування дітей з природним і соціальним оточенням; накопичення досвіду особистісного ставлення до системи цінностей – етнічних, загальнонаціональних, загальнолюдських.

У 3–4 класах продовжує суспільствознавчу складову предмет "Громадянська освіта" і спрямовується на громадянське зростання особистості школяра, його соціалізацію. Він охоплює 5 тем: "Людина", "Людина серед людей", "Правила життя в суспільстві", "Культура", "Громадянські права та обов'язки" [5].

Найважливішим виховним спрямуванням змісту є формування найбільш значущих цінностей для українського суспільства: патріотизму, справедливості, первинності духовного щодо матеріального, природолюбства, людинолюбства, працелюбства, взаємоповаги, виховання в дитини свого власного "Я", віри у свої сили; виховання гуманної, творчої, соціально активної особистості, здатної бережливо ставитися до природи, світу речей, самої себе, інших людей, розуміти значення життя як найвищої цінності.

Отже, виховні цілі дисципліни пов'язані з вихованням особистісних якостей кожного школяра, його культури поведінки, адекватної моральним, етичним, естетичним нормам і загальнолюдським цінностям у ставленні до навколишнього світу.

Таким чином, на наш погляд, саме моральні основи виховання та розвитку особистості є засобом формування духовності людини.

Велику роль у духовно-моральному вихованні учнів відіграє позакласна робота. Практика показує, що доцільно організований позакласний педагогічний процес сприяє формуванню духовно і морально багатой особистості, засвоєнню нею системи морально-етичних норм, розвитку дитячої ініціативи, впливає на розвиток почуттів, волі, характеру і високої моралі.

Існують основні принципи позакласної роботи. Оскільки одним із завдань позакласної роботи є формування в учнів пізнавального ентузіазму до предмету, то принцип добровільності є одним із головних принципів позакласної роботи. Учень зобов'язаний виявляти щире бажання прийняти роль у позакласній роботі з предмета, а принцип врахування особистих особливостей учнів є принциповим при організації позакласної роботи. Він дозволяє врахувати рівні розвитку кожного школяра і, виходячи із цього, коректувати всі види робіт, проведених із кожним учнем. Як і у навчанні будь-якого шкільного предмета, у позакласній роботі визначальним є зміст, який при цьому підбирається довільно [6].

Доцільний вибір форм роботи не визначає повністю ефективності позакласної роботи. При організації позакласної виховної роботи необхідно враховувати принцип систематичності та послідовності. Це означає, що безперервність позакласної роботи забезпечить міцний фундамент для досягнення конкретної мети.

Висновки. Досягти оптимальних результатів в духовно-моральному вихованні можна за умови широкого використання в навчально-виховному процесі завдань, що мають інтегрований зміст.

Формування моральної самостійності здійснюється на всіх ступенях навчання. Необхідною умовою успішного формування загальнолюдських моральних цінностей молодшого школяра є єдність навчального процесу та позакласної роботи. Через зміст навчальних дисциплін реалізуються різні напрямки виховання, що сприяє формуванню та засвоєнню найважливіших загальнолюдських моральних цінностей.

На сучасному етапі за умови складного політичного і соціально-економічного стану країни особливо відчутний негативний вплив на сучасну школу, таких суспільних явищ, як посилення аморальності, злочинності, погіршення моральних взаємин між учнями, що призводить до знецінення освіти, падіння авторитету учителя, росту агресивності та свідчить про необхідність подальшого пошуку шляхів та умов ефективного розвитку та впровадження у навчальний процес нових методик формування духовного виховання школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України "Про загальну середню освіту": за станом на 13 травня 1999 року / Законодавство про освіту. – К. : Парламентське видавництво, 2002. – 159 с.
2. Дем'янюк Т. Д. Духовно-моральне виховання особистості : інноваційний підхід : [навчально-метод. посібник] / [Дем'янюк Т. Д., Бех І. Д., Байрамова М. Г., Мельничук Л. С.] // Інститут інноваційних технологій і змісту освіти ; Рівненський держ. гуманітарний ун-т. – К. : Волинські обереги, 2007. – 316 с.
3. Шадриков В. Д. Духовность и творчество / В. Д. Шадриков // Основные современные концепции творчества и одаренности. – М. : Мол. гвардия, 1997. – С. 361–370.
4. Зайченко І. В. Педагогіка : [навч. посібник]. / І. В. Зайченко. – К. : Освіта України, 2009. – 620 с.
5. Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1–4 класи. – К. : Початкова школа, 2006. – 432 с.
6. Ступарик Б. М. Становлення ідеї національного виховання в українській педагогіці / Б. М. Ступарик // Укр. мова і л-ра в середніх шк., гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2000. – № 1 – С. 20–26.
7. Ващенко Т. Г. Діагностика моральних цінностей особистості школярів / Т. Г. Ващенко // Рідна школа. – 1996. – № 2. – С. 24–25.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Zakon Ukrayiny "Pro zagal'nu serednyu osvitu": za stanom na 13 travnya 1999 roku [The Law of Ukraine "On the General Secondary Education" : on the 13th of May 1999] / Zakonodavstvo pro osvitu [Legislation on Education]. – K. : Parlament's'ke vydavnytstvo, 2002. – 159 s.
2. Dem'yanyuk T. D. Dukhovno-moral'ne vykhovannya osobystosti : innovatsiynyy pidkhid [Spiritual-Moral Person's Education : the Innovational Approach] : [navchal'no-metod. posibnyk] / [Dem'yanyuk T. D., Bekh I. D., Bayramova M. G., Mel'nychuk L. S.] // Instytut innovatsiynykh tekhnologiy i zmistu osvity ; Rivnens'kyi derzh. humanitarnyy un-t [The Institute of the Innovational Technologies and Contents of Education ; Rivne State Humane University]. – K. : Volyns'ki oberegy, 2007. – 316 s.
3. Shadrykov V. D. Dukhovnost' i tvorchestvo [Spirituality and Creativity] / V. D. Shadrykov // Osnovnye sovremennyye kontseptsii tvorchestva i odarennosti [Main Modern conceptions of Creativity and Giftedness]. – M. : Mol. gvardiya, 1997. – S. 361–370.
4. Zaychenko I. V. Pedagogika [Pedagogy] : [navch. posibnyk]. / I. V. Zaychenko. – K. : Osvitа Ukrayiny, 2009. – 620 s.
5. Programy dlya seredn'oyi zagal'noosvitn'oyi shkoly. 1–4 klasy [Programmes for the Secondary Comprehensive School. 1-4 Grades]. – K. : Pochatkova shkola, 2006. – 432 s.
6. Stuparyk B. M. Stanovlennya ideyi natsional'nogo vykhovannya v ukraiyin's'kyi pedagogitsi [The Idea Establishment of the National Upbringing in the Ukrainian Pedagogy] / B. M. Stuparyk // Ukr. mova i l-ra v serednikh shk., gimnaziakh, litseyakh ta kolegiumakh [Ukrainian Language and Literature in the Secondary Schools, Gymnasiums, Lyceums, Colleges]. – 2000. – № 1 – S. 20–26.
7. Vashchenko T. G. Diagnostyka moral'nykh tsinnostey osobystosti shkolyariv [Diagnostics of Pupils' Moral Values] / T. G. Vashchenko // Ridna shkola [Native School]. – 1996. – № 2. – S. 24–25.

Матеріал надійшов до редакції 24.04. 2014 р.

Почтовюк С. І. Формирование общечеловеческих нравственных ценностей младших школьников как основа духовного воспитания.

В статье рассматриваются проблемы духовно-нравственного воспитания младших школьников. Определены оптимальные условия формирования понятий про общечеловеческие моральные ценности у учащихся начальной школы. Выяснено, что нравственные основы воспитания и развития личности являются средством формирования духовности человека. Предложены задания, практическая реализация которых направлена на формирование общечеловеческих качеств человека, включающие в себя национальное сознание, развитие духовности, моральной, художественно-эстетической культур.

Ключевые слова: *духовное воспитание, моральные ценности, воспитательная работа, начальная школа.*

Pochtovyuk S. I. The Formation of Universal Moral Values of Junior Pupils as a Basis of the Spiritual Education.

This article deals with the problems of the spiritual and moral education of primary school children. There is the analysis of the formation level of concepts of universal moral values in primary school and the optimum conditions for the formation of these universal moral values are defined. The attention is paid to the fact that the formation of moral independence takes place at all levels of training and a necessary condition for the successful formation of human moral values of junior pupil is the unity of the educational process and extracurricular activities. There are some tasks. And the practical realization of them is directed on the personality traits and includes national consciousness, spiritual development, moral, artistic and esthetic culture. To achieve optimal results in the spiritual and moral education is possible by wide using of tasks with the integrated content in the educational process. Due to the content of training courses various areas of education that promotes to the formation and absorption of the most impossible universal moral values are realized. At the present stage there is the difficult political and socio-economic situation in the country which is a particularly significant negative effect on the modern school. These are social phenomena such as the growing immorality, crime, moral deterioration of relations between students. This leads to the depreciation of education, falling of the teacher's authority, aggressive growth and demonstrates the necessity for further search paths, the effective development and implementation of the learning process that leads to the formation of new techniques of the spiritual students' education.

Keywords: *spiritual education, moral values, educational work, primary school.*